

**ПрАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

БОГДАНОВ ЄВГЕН АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 347.235: 368.914(477)

**РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
КИСЛИЙ **Анатолій Михайлович**,
Навчально-науковий інститут права імені князя
Володимира Великого ПрАТ «Вищий
навчальний заклад «Міжрегіональна Академія
управління персоналом», директор Навчально-
наукового інституту права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
НИКИФОРЧУК **Дмитро Йосипович**,
Національна академія внутрішніх справ,
начальник відділу організації наукової діяльності
та захисту прав інтелектуальної власності;

кандидат юридичних наук
ПИНЯГА **Руслан Орестович**,
помічник Голови Національної поліції України.

Захист відбудеться «24» грудня 2021 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.142.05 ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039 м. Київ, вул. Фрометівська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у Міжнародному бібліотечно-інформаційному центрі ім. Ярослава Мудрого ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039 м. Київ, вул. Фрометівська, 2.

Автореферат розісланий «23» листопада 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю. П. Тимошенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Пенсійні права – це одні з основних соціальних прав людини, які визначені Конституцією України, міжнародними правовими актами та законами України. Сьогодні, в складних умовах реформування пенсійної системи, десятки мільйонів людей (пенсіонерів, інвалідів, дітей-сиріт, біженців та ін.) потребують матеріальної підтримки та допомоги з боку державних органів, на які покладено функції соціального захисту населення. Натомість, незахищені версти населення, змушені відчувати на собі постійні зміни в порядку оформлення, призначення та сум з нарахування пенсій. У зв'язку з цим, особливо небезпечними є кримінальні протиправні прояви, як серед працівників органів соціального захисту у сфері пенсійного забезпечення, так і з боку самих пенсіонерів.

Зокрема, статистичні дані свідчать, що частка «службової» кримінальної протиправності у структурі загальної злочинності Україні з 2014 по 2020 роки зросла майже на 4 %. Водночас, у сфері пенсійного забезпечення у 2014 р. вчинено 307 кримінальних правопорушень, у 2015 р. – 264 (приріст до попереднього року – -14 %), у 2016 р. – 149 (-43 %), у 2018 р. – 94 (-17 %) та у 2020 р. – 139 (+48 %), серед яких 69 % склали кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зокрема: зловживання владою або службовим становищем (20 %); службове підроблення (35 %); службова недбалість (12 %); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (21 %); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (12 %). При цьому питома вага кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення у структурі злочинності у сфері службової діяльності та професійної діяльності пов'язаної з наданням публічних послуг у 2014 р. складала 5 %, а у 2020 р. – вже 12 %. У той же час, виявлених у зазначений період таких кримінальних правопорушень зменшилася на 47,0 %, сума матеріальних збитків скоротилася на 63 %¹.

Такий стан засвідчує зростання інтенсивності відтворення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності з наданням публічних послуг взагалі, так і кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, зокрема. Викликає занепокоєння той факт, що кримінальна ситуація у сфері пенсійного забезпечення загострюється зацікавленістю суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень у збереженні «таємниці» вчиненого діяння протягом тривалого періоду часу, що обумовлює значну частку латентної злочинності у цій сфері (70–75 % кримінальних правопорушень залишаються невиявленими). Крім цього, сучасні умови

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>; *Антикорупційна програма Пенсійного фонду України*. Звіт про результати роботи з питань запобігання та виявлення корупції у 2014–2020 роках. *Пенсійний фонд України*. URL: <https://www.pfu.gov.ua/category/informatsiya/potochna-diyalnist/zapobigannya-koruptsiyi/antykoruptsijna-programa-pensijnogo-fondu-ukrayiny/>

розвитку злочинності у сфері пенсійного забезпечення в Україні свідчать про те, що вона набула принципово нової якості, трансформуючись у корупційні злочинні організації.

Враховуючи специфіку пенсійної сфери України, перед органами досудового розслідування постає комплекс складних правових, організаційних і тактичних завдань у кримінальних провадженнях зазначеної категорії.

Підґрунтям цього дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі криміналістики та кримінального процесу, які розглядали проблеми протидії корупційним кримінальним правопорушенням у соціально-бюджетній сфері, зокрема: Ю. П. Аленіна, К. В. Антонова, Л. І. Аркуші, М. В. Багрія, М. Л. Грібова, О. М. Джужі, Ю. М. Демідова, О. В. Ігнатюка, А. М. Кислого, С. М. Князева, О. І. Козаченка, О. Є. Користіна, Л. М. Лобойка, Є. Д. Лук'янчикова, В. В. Луцика, Д. Й. Никифорчука, В. А. Нечитайла, М. А. Погорецького, Ю. Ю. Орлова, Д. Б. Сергєєвої, О. Ю. Татарова, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, К. О. Чаплинського, В. В. Чернея, С. С. Чернявського, А. В. Шевчишена та ін. Прикладні аспекти протидії окремим видам корупційних кримінальних правопорушень розглядали також А. Б. Балонь, І. В. Бабій, Д. А. Бондаренко, В. М. Ліщенко, Я. Є. Мишков, О. С. Тарасенко, В. М. Трепак, М. С. Цуцкірідзе та ін.

Завдяки працям таких вчених, в цілому, створено теоретичне підґрунтя для розробки дієвої методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень. Однак, розпочата реформа пенсійної системи України, кримінального процесуального законодавства (2012 р.), а також динамічність норм матеріального права (зокрема, лише у 2010–2014 роках в диспозицію ст. 368 КК України зміни вносились сім разів), актуалізує питання дослідження криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні, створення ефективної методики їх розслідування, в тому числі із застосуванням різного роду тактичних операцій та комплексів слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

Зазначені обставини й зумовили обрання цієї теми дисертації, визначили об'єкт та предмет дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України № 392/2020), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126), Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454); Загального плану науково-дослідної роботи ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на 2018–2020 рр. «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» (номер державної реєстрації: 0113U007698).

Тему дисертації затверджено Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» 31 серпня 2015 р. (протокол № 7) та уточнено 31 жовтня 2018 р. (протокол №10).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є розроблення теоретичних положень та криміналістичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких *завдань*:

- розкрити зміст кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні;
- надати характеристику предмета злочинного посягання та способів вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення;
- з'ясувати обстановку та слідову картину кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення;
- визначити криміналістично значущі ознаки осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення;
- встановити особливості виявлення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні;
- окреслити типові слідчі ситуації, версії початкового етапу досудового розслідування та алгоритми їх перевірки;
- розкрити порядок та особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення;
- запропонувати тактичні напрями проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, а також використання їх результатів під час доказування у кримінальному провадженні;
- виокремити особливості використання спеціальних знань, у тому числі залучення спеціалістів, призначення судових експертиз, для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, пов'язані із розслідуванням кримінальних правопорушень у соціально-бюджетній сфері.

Предмет дослідження – розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Методи дослідження. Під час дослідження застосовувались загальнонаукові методи (*спостереження, опису, порівняння, класифікації*) для визначення криміналістичних категорій, що характеризують злочинну діяльність та кримінальне провадження (розділи 1–3), а також спеціальні методи, зокрема: *історико-правовий* – для розкриття етапів розвитку пенсійного законодавства, практики протидії кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення, а також еволюції поглядів учених на проблеми розслідування (підрозділ 1.1); *порівняльно-правовий* – при дослідженні особливостей механізму вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, реалізації окремих норм кримінального (матеріального та процесуального) і пенсійного законодавства в Україні

(підрозділи 1.2, 1.3, 1.4, 2.2, 3.1, 3.3); *догматичний* – з метою тлумачення юридичних та соціально-правових категорій, уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження (розділи 1–3); *системно-структурний* – при розгляді складових способу вчинення кримінальних правопорушень, характеристик особи злочинця, специфіки предмета злочинного посягання та слідової картини з виокремленням відповідних класифікаційних ознак, зв'язків і залежностей (підрозділи 1.2–1.4), а також формування тактики проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій (розділ 3); *системний* – з метою виокремлення обставин вчинення, типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування та побудови версій у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії (підрозділи 2.1, 2.2); *моделювання* – для розроблення рекомендацій щодо використання спеціальних знань (підрозділ 3.3); *статистичний* – для ілюстрування теоретичних висновків даними державної та відомчої статистики, узагальнення результатів вивчення емпіричних джерел (у всіх розділах дисертації); *соціологічні* – для підтвердження висновків даними анкетування (у всіх розділах дисертації).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизовані дані державної та відомчої статистичної звітності за 2014–2020 рр.; узагальнені матеріали вивчення 156 кримінальних проваджень за ст. ст. 175, 190, 191, 358, 364, 366–369 Кримінального кодексу (КК) України упродовж 2015–2019 рр.; зведені дані опитування 56 прокурорів, 131 слідчого, 149 співробітників оперативних підрозділів Національної поліції України та 85 детективів Національного антикорупційного бюро України, які безпосередньо здійснювали виявлення і розслідування таких кримінальних правопорушень; офіційні аналітичні звіти Міністерства соціальної політики України, Пенсійного фонду України, Офісу Генерального прокурора України, Національної поліції України, Державної судової адміністрації України.

Наукова новизна одержаних результатів. Робота є одним із перших в Україні досліджень, у якому розроблено наукові засади методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні з урахуванням стану законодавства, пенсійної реформи та правоохоронної практики. У результаті проведеної роботи сформульовано та обґрунтовано низку положень і висновків концептуального характеру, а саме:

вперше:

– визначено структуру комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, яка включає криміналістичну характеристику службових кримінальних правопорушень, тобто тих, які вчиняються службовими особами у сфері пенсійного забезпечення (ст. 175, 191, 364, 366–368 КК України), а також кримінальних правопорушень, вчинених особами, які потребують пенсійного забезпечення (та їх родичами) (ст. 190, 358, 369 КК України); особливості виявлення кримінальних правопорушень у цій сфері; типові слідчі ситуації, версії початкового етапу досудового розслідування та алгоритми їх перевірки; особливості проведення процесуальних дій під час розслідування таких кримінальних правопорушень;

– сформульовано концептуальне бачення удосконалення порядку проведення: тимчасового доступу до речей та документів, що стосується документів, які знаходяться в Пенсійному фонді (пенсійних справ); державного фінансового аудиту Пенсійного фонду України, спрямованого на проведення аналізу і перевірки законності та ефективності використання коштів Пенсійного фонду України, правильності ведення ними бухгалтерського обліку і достовірності їх фінансової звітності, стану внутрішнього контролю та стану внутрішнього аудиту, зобов'язавши суб'єктів державного фінансового контролю негайно передавати матеріали правоохоронним органам у разі виявлення ними під час перевірок ознак кримінального правопорушення, а також внести зміни до ч. 2 ст. 93 КПК України про призначення ревізій та актів перевірок слідчими;

– розроблено наукові засади відомчого (міжвідомчого) нормативно-правового регулювання найбільш актуальних питань взаємодії органів досудового розслідування, оперативних служб та підрозділів Пенсійного фонду України, Державної фінансової інспекції України під час реалізації матеріалів перевірок стану додержання пенсійного законодавства, збирання та перевірки доказів на стадії досудового розслідування, участі представників уповноважених суб'єктів в окремих процесуальних діях, проведення й ініціювання проведення позапланових перевірок та ревізій характеру використання бюджетних коштів, взаємного консультування та надання роз'яснень;

– запропоновано наукові рекомендації з особливостей здійснення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій з урахуванням службового статусу осіб в умовах протидії розслідуванню, прийняття окремих процесуальних рішень та здійснення процесуальних дій, що має наслідком визнання одержаних доказів недопустимими;

удосконалено:

– систему зв'язків елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, яка містить узагальнені відомості про предмет злочинного посягання, особу злочинця, обстановку вчинення, слідову картину, що має значення для ефективного виявлення та розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень;

– класифікацію осіб, які причетні до вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення (службові особи; пенсіонери; треті особи, які сприяють незаконному отриманню пенсій), що має значення для виявлення джерел інформації про підозрюваного, обрання тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;

– розподіл типових слідчих ситуацій, зважаючи на характер та обсяг зібраної інформації про подію кримінального правопорушення, особу злочинця, розмір використаних не за цільовим призначенням пенсійних коштів, а також відповідних тактичних завдань і засобів їх вирішення на початковому етапі розслідування;

– наукові положення щодо організаційних і тактичних засад проведення

допиту свідків та підозрюваних у разі сприятливих, менш сприятливих та несприятливих для розслідування ситуацій, зокрема, у разі протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб, а також повного або часткового невизнання підозрюваним своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення;

дістало подальший розвиток:

– встановлення способів вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення з розподілом на дві групи: прості кримінальні правопорушення, пов'язані із злочинним використанням влади, службового становища або повноважень; складні кримінальні правопорушення, які доповнюються вчиненням й інших злочинних діянь;

– характеристика слідової картини, в якій найважливіше значення мають документи, що містять криміналістичні ознаки, а саме: заява про призначення пенсії (відповідний бланк заповнюється заявником в момент подачі документів), посвідчення, що видається органом пенсійного фонду, виписка з розпорядження про призначення (перерахунок) пенсії, інформація з банківських рахунків про суми нарахування виплат;

– положення щодо встановлення слідчим обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях цієї категорії та стосуються порушення порядку цільового використання пенсійних (бюджетних) коштів, їх розміру, форми вини, спрямування умислу підозрюваного, характеру співучасті;

– наукові положення, що визначають можливості судово-експертних досліджень під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані та обґрунтовані в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації впроваджено та надалі може бути використано у:

– *науково-дослідній сфері* – у ході подальшого вирішення проблем, пов'язаних з розслідуванням кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення (акт Національної академії внутрішніх справ від 15 липня 2021 р.);

– *практичній діяльності* – для організаційно-правового, методичного, інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення (акт Апеляційного суду м. Києва від 2 серпня 2021 р.);

– *освітньому процесі* – для підготовки та проведення лекцій, семінарських і практичних занять з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Актуальні питання кримінального процесу» (акт Навчально-наукового інституту права ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 23 лютого 2021 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях: «Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті» (м. Київ, 17–18 липня 2019 р.); «Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення» (м. Київ,

12–13 серпня 2020 р.); «Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у XXI сторіччі» (м. Київ, 17–18 лютого 2021 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації відображено у 8 наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, три – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (185 найменувань на 19 сторінках) та чотирьох додатків на 9 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 212 сторінок, з них основного тексту – 169 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, надано відомості щодо шляхів і форм їх упровадження; наведено характеристику апробацій і публікацій дисертанта, у яких відображено основні положення роботи, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні» складається з чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Поняття та сутність кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні»* наголошено на високому ступені криміналізації цієї сфери як частини соціально-бюджетної сфери в цілому, а її особливістю є те, що самі громадяни провокують та «втягують» в реалізацію свого злочинного задуму службових осіб, і не тільки органів, які здійснюють пенсійне забезпечення. Упродовж 2015–2020 рр. відзначається зростання кримінальних правопорушень вчинених особами, які потребують пенсійного забезпечення, шляхом пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі (+27 %). Причому така пропозиція неправомірної вигоди нерідко провокується пенсіонерами, які керуються різними мотивами, хоча переслідують одну мету – незаконне отримання грошових коштів у вигляді пенсії. Нерідкі випадки створення службовими особами та іншими працівниками, які здійснюють пенсійне забезпечення, ситуацій, що змушують пенсіонерів пропонувати неправомірну вигоду (вчасно не призначають пенсію, виплату пенсії здійснюють у заниженому розмірі). Таким чином, отримання неправомірної вигоди, службове підроблення та інші кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, з одного боку, шахрайство, підроблення документів – з іншого, створюють симбіоз, який представляє значну небезпеку для бюджету країни та деморалізує саму систему пенсійного забезпечення.

Нині відсутні ґрунтовні дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, а тому у криміналістиці ще не сформовано теоретичних основ методики їх розслідування. Криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні, визначено як взаємопов'язану сукупність узагальнених відомостей про типові ознаки кримінальних правопорушень цієї категорії, на основі вивчення її основних елементів (предмета злочинного посягання, способу та обстановки вчинення, слідової картини та характеристики особи злочинця), що має значення для вибору оптимальних шляхів та методів їх виявлення та розслідування, а також для встановлення осіб, що їх вчинили.

У підрозділі 1.2 *«Предмет посягання та спосіб вчинення кримінальних правопорушень»* вивчення матеріалів кримінальних проваджень продемонструвало, що у більшості випадків предметом злочинного посягання виступають матеріальні блага у вигляді незаконного отримання грошових коштів у вигляді пенсії (54 %).

До поширених способів підготовки до одержання неправомірної вигоди службовою особою Пенсійного фонду віднесено: підбір особи для одержання від неї неправомірної вигоди із встановленням даних про її особистість, зв'язки, знайомства, матеріальний стан; ведення переговорів з особою, яка надає неправомірну вигоду, про розмір, форму, місце передачі предмету злочину та про інші значимі умови; підготовка алібі в разі затримання на місці вчинення злочину, включаючи боргові розписки або інші подібні документи; узгодження місця та часу одержання неправомірної вигоди, вивчення місцевості, вибір точки попереднього спостереження, шляхів укриття на випадок затримання або можливості «скинути» чи знищити предмет неправомірної вигоди; підготовка посередників з числа колег, родичів та знайомих з інформуванням або без надання їм інформації про заплановане одержання неправомірної вигоди тощо.

Спосіб вчинення кримінальних правопорушень виражається в активних завідомо протиправних діях, що порушують обов'язкові до виконання норми кримінального та пенсійного законодавства, правила, інструкції (84 %), зокрема: підкуп службових осіб Пенсійного фонду (у 65 %); підробка документів (34 %); нецільове зняття (переправлення) коштів з рахунків осіб з вадами здоров'я, які самостійно не можуть отримати пенсію, осіб які перебувають в місцях позбавлення волі, чи на постійному місці проживання за межами країни, в інтересах третіх осіб (9 %); штучна зміна порядку і сум нарахування пенсії (18 %); надання грошових кредитів Пенсійному фонду в порушення існуючого порядку (9 %); незаконне нарахування пенсії (5 %); тимчасове запозичення державних коштів або використання їх не за призначенням, у тому числі нецільове використання бюджетних коштів (4 %). Серед способів вчинення службового підроблення виокремлено такі: підчистка, дописка, травлення, заміна частини документа, технічна його підробка. У деяких випадках службові особи вносять в пенсійні справи неправдиві відомості, але завіряють їх своїм підписом та справжньою печаткою.

За результатами перевірок правильності призначення державних пенсій та витрачання коштів, призначених на їх виплату, характерними порушеннями є: надання роботодавцями до органів, що здійснюють пенсійне забезпечення, для призначення та перерахунку пенсії недостовірних довідок про заробітну плату, а також недостовірних довідок про стаж для призначення пенсії на пільгових умовах; неповідомлення органи Пенсійного фонду щодо відсутності отримувача пенсійних виплат, що призвело до безпідставного їх отримання третіми особами, зокрема, у випадках смерті пенсіонера; тимчасове запозичення коштів Пенсійного фонду України органами соціального захисту населення (на загальну суму 650 млн. грн.) для проведення інших соціально значущих виплат; помилки, допущені органами, що здійснюють пенсійне забезпечення, внаслідок неправильного застосування норм пенсійного законодавства (встановлено близько 1,5 тис. порушень (0,7 % від числа перевірених пенсійних справ), що призвело до незаконного витрачання коштів на суму 4,7 млн. грн.); призначення пенсій за недостовірними відомостями про стаж та заробітну платню.

У підрозділі 1.3 *«Обстановка та слідова картина»* встановлено, що дослідження обстановки дає змогу отримати вихідну інформацію про подію, оцінити ситуацію з огляду на об'єктивну можливість учинення кримінального правопорушення в конкретних умовах, сприяє встановленню обставин учиненого. Відповідно до цього виокремлено три структурні елементи обстановки вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення: час, місце, умови.

Розкрито типові матеріальні та ідеальні сліди вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні. Найбільш інформативними матеріальними слідами є документи, зокрема ті що: 1) формуються під час проходження процедури оформлення пенсійного забезпечення: а) засвідчують звернення особи до Пенсійного фонду; б) засвідчують внесення інформації до реєстрів (витяги з реєстрів); 2) підтверджують отримання (нарахування) пенсії; 3) засвідчують факт зміни (перерахунку) пенсії. Для уникнення матеріальних слідів кримінального правопорушення, які можуть виникнути при передачі вигододавцем неправомірної вигоди вигодоодержувачу, останній намагається виключити безпосередній контакт з предметом неправомірної вигоди або перевести його в інший вид матеріальних цінностей.

Розроблено класифікацію ідеальних слідів кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення. Вона включає сліди, що зберігаються у пам'яті певних категорій осіб, зокрема, тих, які брали участь у порушенні (зміні) порядку призначення та виплати пенсій; які були свідками під час отримання підозрюваним пенсійних виплат за підробленими документами; яким відомі обставини, що передували вчиненню кримінального правопорушення; які безпосередньо спостерігали за процесом підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення.

У підрозділі 1.4 *«Особа злочинця»* надано криміналістичну характеристику ознак особи злочинця, що вчиняє кримінальні правопорушення

у сфері пенсійного забезпечення в Україні, зокрема найбільше їх вчиняють громадяни України (99 %), віком 40–59 років (56 %), жінки (73 %), що мають вищу освіту (68 %), службові особи, які працюють по найму (2 %). Сфера пенсійного забезпечення, з інструментальної точки зору, є найбільш придатною для кримінальної активності жінок, адже самі кримінальні правопорушення у цій сфері не потребують надмірних фізичних зусиль та, водночас, вимагають умовно високого рівня інтелектуальних здібностей, аби відповідати статусу службової особи. Як правило, кримінальні правопорушення вчинюється особою, що набула певного трудового стажу, спеціальних навичок і досвіду роботи, при цьому специфіка виконуваних службових обов'язків прямо пов'язується з необхідністю здобуття особою відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, що часто є обов'язковою вимогою для зайняття посади у державно-управлінській структурі пенсійного забезпечення.

Необхідно відмітити груповий характер таких кримінальних правопорушень (54 %), що зумовлено механізмом злочинного посягання, який, як правило, потребує залучення інших осіб. 38 % осіб було засуджено із призначенням покарання, у 28 % випадків засуджені були звільнені від покарання. Враховуючи тяжкість вчинення кримінального правопорушення та категорію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення, стосовно 62 % кримінальні провадження було закрито (у т. ч. в зв'язку з амністією 32 % випадків).

Розділ 2 «Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Особливості виявлення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення»* встановлено, що головними причинами відсутності інформації про кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення є те, що: інформація не надходить, так як громадяни зацікавлені у приховуванні свого незаконного збагачення (дача і одержання неправомірної вигоди) (49 %); потерпілі не заявляють про кримінальне правопорушення через незаконність шляхів отримання та збільшення пенсій (32 %); громадяни не звертаються до правоохоронних органів через невіру в їх можливість захистити законні інтереси населення та належним чином покарати злочинців (19 %). Причини укриття інформації від реєстрації полягають у: відсутності чітких норм, які характеризують кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення, і передбачають відповідальність службових осіб (64 %); відсутності у правоохоронних органів зацікавленості у виявленні латентних кримінальних правопорушень, так як це тягне додаткове навантаження в роботі і проблеми зі службовими особами (36 %).

На ефективність розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні, поряд з об'єктивними труднощами впливають організаційні прорахунки, у зв'язку з відсутністю належного планування дій, та процесуальні порушення у діяльності слідчих, оперативно-розшукових підрозділах, органах прокуратури. Наголошено, що на початковому етапі розслідування встановлення спеціального суб'єкта

кримінального правопорушення є визначальним фактором, який впливає на ефективність розслідування, оскільки є умовою визначення підслідності та унеможливує в подальшому визнання доказів недопустимими з підстав здійснення розслідування неуповноваженою особою.

У підрозділі 2.2 «Типові слідчі ситуації, версії початкового етапу розслідування та алгоритми їх перевірки» доведено, що найбільш оптимальним критерієм класифікації слідчих ситуацій є джерело інформації про кримінальне правопорушення у сфері пенсійного забезпечення в Україні. За вказаним критерієм слідчі ситуації розподіляються наступним чином: відомості про кримінальне правопорушення отримані із заяви (повідомлення) громадян, зокрема викривачів; відомості про кримінальне правопорушення отримані з повідомлення та матеріалів контролюючих органів за результатами перевірки пенсійних справ; відомості про кримінальне правопорушення (або таке, що готується) отримані в результаті самостійного виявлення працівником правоохоронного органу; відомості про кримінальне правопорушення отримані з матеріалів інших правоохоронних органів (вони надходять, якщо підслідність не належить органам досудового розслідування, які розпочали кримінальне провадження).

Важливе значення мають слідчі ситуації, що виникають залежно від позиції підозрюваної особи, зокрема такі: особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, повністю визнає свою провину, щиро кається та активно сприяє розслідуванню кримінального правопорушення (32 % вироків); підозрюваний визнає факт надання службовій особі неправомірної вигоди, або факт отримання такої вигоди та частково свою вину посиляючись на певні факти (14,9 % вироків); підозрюваний не визнає факт кримінального правопорушення та повністю заперечує свою вину (53,1 % вироків).

На підставі аналізу слідчої та судової практики виокремлено три типові загальні слідчі версії щодо усієї події кримінального правопорушення (мало місце кримінальне правопорушення у сфері пенсійного забезпечення в Україні; мала місце незлочинна подія; мало місце неправдиве повідомлення, зокрема, наклеп на адресу службової особи Пенсійного фонду) та запропоновано алгоритм їх перевірки.

Розділ 3 «Особливості проведення процесуальних дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Тактика проведення слідчих (розшукових) дій і заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення» виокремлено особливості проведення комплексу взаємопов'язаних слідчих (розшукових) дій (огляд, обшук, допит) та заходів забезпечення кримінального провадження (затримання, тимчасовий доступ до речей і документів, накладення арешту).

Огляд документів спрямований на виявлення ознак, які свідчать про матеріальне та інтелектуальне підроблення, висунення слідчих версій щодо події кримінального правопорушення; отримання даних про осіб, предмет, спосіб вчинення кримінального правопорушення (100 %). Окрім документів,

типовими об'єктами огляду є предмети електронної техніки – персональні комп'ютери, цифрові пристрої для зберігання електронної інформації (жорсткі диски, флеш-карти, компакт-диски) (43 %).

Об'єктами пошуку під час проведення обшуку є: документи, що свідчать про призначення, нарахування та отримання пенсії (100 %); документи, що засвідчують шахрайські дії спрямовані на безпідставне отримання пенсії, зокрема ті, що підтверджують внесення та подання неправдивих відомостей (58 %); готівкові кошти (56 %); мобільні телефони (40 %); комп'ютери та інші носії інформації (38 %). Наголошено на необхідності дотримання процесуальних аспектів, позаяк аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчив непоодинокі випадки проведення обшуку під виглядом огляду місця події (8 %). За таких умов, суди можуть визнати отримані у результаті слідчої (розшукової) дії докази недопустимими.

Сформовано рекомендації з підготовки до допиту, що передбачає: повне, всебічне й ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження, законодавства України; визначення предмета, часу та місця проведення допиту, кола залучених осіб тощо. Акцентовано увагу на існуючі недоліки у підготовці та проведенні допиту, що полягали у нехтуванні працівниками уповноважених на проведення розслідування складенням плану допиту, недостатньому застосуванні науково-технічних засобів фіксації допиту, а також знань пенсійного законодавства України.

На підставі емпіричних джерел, клопотання слідчих про тимчасовий доступ до речей і документів, поділено на дві основні групи: 1) клопотання, що стосувалися розкриття інформації, наявної у операторів телекомунікаційних мереж, щодо фактів з'єднань у місцях вчинення кримінальних правопорушень, трафіків мобільного зв'язку (66 %); 2) витребування документів у підприємств, установ та організацій (91 %). Після вилучення документів в результаті тимчасового доступу, проводиться їх огляд, в результаті якого у багатьох випадках виявляються ознаки, або часткової матеріальної підробки (окремих елементів – підпис, печатка), або ознаки недостовірних відомостей у змісті. Окреслено низку процесуальних та організаційних проблем щодо проведення цієї процесуальної дії та запропоновано шляхи їх вирішення.

У підрозділі 3.2 *«Проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення»* констатовано, що важливе значення для досягнення завдань кримінального провадження при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення має проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, спостереження за особою, контроль за вчиненням злочину, а також аудіо- відео- контроль. Об'єктами такого контролю є особи, які володіють відомостями про підготовку чи вчинення таких кримінальних правопорушень, особи, які мають зв'язки зі злочинцями; особи, які перевіряються за наявними матеріалами їх злочинної діяльності, а також певні місця (службових кабінетів, автотранспорту тощо), спостереження за якими дозволяє отримати дані, які сприяють попередженню, розкриттю та швидкому розслідуванню таких кримінальних правопорушень.

Акцентовано увагу, що сьогодні докладено значних зусиль щодо приведення національного законодавства до міжнародних стандартів, однак реалізація євроінтеграційних прагнень вимагає забезпечення і гарантування демократичних стандартів забезпечення прав і свобод людини під час реалізації правоохоронної діяльності, що у свою чергу вимагає покращення прокурорського нагляду і дієвого контролю за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності.

У підрозділі 3.3 «*Форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення*» встановлено, що при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні під час огляду, обшуку, допиту, одночасному допиті двох чи більше вже допитаних осіб, залучений спеціаліст, як правило, надає технічну допомогу, зокрема, застосовує техніко-криміналістичні засоби щодо збирання та фіксації доказів, тактико-методичні поради (консультує з приводу обрання слідчим певних тактичних прийомів і технічних засобів збирання слідів і фіксації їх та перебігу слідчої дії), виявляє, фіксує, та вилучає (пакує) сліди.

Систематизовано об'єкти й основні завдання, що вирішують судові експертизи, та запропоновано типові переліки запитань, що ставляться експерту. Визначено можливості певних видів судових експертиз вирішувати ідентифікаційні й діагностичні, питання, що потребують з'ясування у досліджуваній категорії кримінальних проваджень. Дослідження різних матеріальних джерел з метою отримати важливу доказову інформацію відбувається під час призначення і проведення експертиз: почеркознавчої (87 %), де об'єктом дослідження є текст та підпис, виконаний на документах; техніко-криміналістичної експертизи документів (71 %), де об'єктами досліджень є печатки та їх відтиски.

Виокремлено судові експертизи, за результатами яких у матеріалах кримінального провадження виникають розбіжності у висновках експертів, що стає приводом для допиту експертів у суді, а також розкрито основні причини таких розбіжностей, серед яких: зазначення помилкових вихідних даних у постанові про призначення експертизи; неоднозначне формулювання запитань; застосування експертами різних методик дослідження, зокрема, під час додаткових та повторних експертиз.

ВИСНОВКИ

У дисертації сформульовано наукові положення та отримано результати, що в сукупності розв'язують важливе наукове завдання методико-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Система пенсійного забезпечення в Україні – це сукупність правових, економічних, організаційних, соціальних інститутів та норм права, які мають складну та чітку ієрархічну структуру, що характеризується імперативним методом підпорядкування, має на меті надання матеріального забезпечення

певним категоріям населення у випадку настання соціальних випадків, перелік яких затверджений законодавством, наділена адміністратором коштів і здійснює виплати з джерел їх формування. Її елементом є пенсійне забезпечення, мета якого полягає в реалізації правоздатною особою права на той чи інший вид пенсії, виплати.

Кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення – це обумовлене особливостями соціальних умов явище, що виражається у кримінально-протиправній поведінці службових осіб органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, та інших підприємств, установ і організацій (у стадії підготовки документів для подання до призначення, перерахунку пенсії), а також окремих громадян, які претендують на неадекватне отримання пенсії, або суттєвого збільшення її розміру, до яких віднесені: у сфері службової діяльності, тобто кримінальні правопорушення, що вчиняються службовими особами у такій сфері (ст. 175, 191, 364, 366–368 КК України); вчинені особами, які потребують пенсійного забезпечення (та їх родичами) (ст. 190, 358, 369 КК України).

2. Предметом злочинних посягань у сфері пенсійного забезпечення є речі матеріального світу, на які спрямоване посягання, серед них переважають: посвідчення, печатки, штампи, документи (78 %), а також неправомірна вигода (грошові кошти – 53 %, а також інше майно, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову – 16 %). Усі інші кримінальні правопорушення у досліджуваній категорії, з криміналістичної точки зору не мають безпосереднього предмету злочинного посягання, їх було розглянуто відповідно до об'єкту посягання (встановлений законодавством та посадовими інструкціями порядок здійснення службовими особами органів державної влади своїх повноважень щодо порядку призначення й виплати пенсій).

Вибір конкретного способу вчинення кримінальних правопорушень зумовлений обстановкою вчинення кримінального правопорушення (особливостями діяльності підприємств, установ та організацій, що видають документи для призначення пенсії, а також органів, що здійснюють пенсійне забезпечення); наявністю у злочинця службових повноважень згідно посади; цілями та мотивами; особистими якостями службової особи; поведінкою інших осіб, пов'язаних із злочинцем, особливістю їх відносин. Значна кількість кримінальних правопорушень вчинювалися шляхом підроблення документів (30 % кримінальних проваджень), що фактично виконувало роль підготовки до вчинення основного кримінального правопорушення і полягало в отриманні зразку оригіналу документу та/або його окремих реквізитів (кліше печаток чи зразків їх зображень, чистих бланків з відтисками печаток та підписами службових осіб, бланків документів чи їх зразків) (7 %); вивченні умов документообігу щодо процедури перевірки справжності документів (29 %); отриманні та пристосуванні знарядь (2 %); залученні осіб з відповідними спеціальними навичками, виготовленні пробних копій документу чи їх певних частин (реквізитів) (10 %).

3. Обстановку вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні складають місце (у 47 % злочин вчинявся в робочому кабінеті службовця, 39 % – на місці виявлення злочину, 12 % – в іншому місці); час (у 37 % – незаконні дії вчинялися службовою особою відразу після отримання винагороди, 21 % – через кілька годин, 41 % – через кілька днів, у робочий час – 84 %); умови (встановлений нормативно-правовими актами і реально існуючий порядок здійснення співробітниками своїх службових повноважень у сфері пенсійного забезпечення).

Слідова картина утворена матеріальними та ідеальними джерелами інформації. Основними носіями матеріальних слідів є документи, серед яких: заява про призначення пенсії (відповідний бланк заповнюється заявником в момент подачі документів), посвідчення, що видається органом пенсійного фонду, виписка з розпорядження про призначення (перерахунок) пенсії, інформація з банківських рахунків про суми нарахування виплат тощо (83 % кримінальних проваджень). Типовими носіями ідеальних слідів є співробітники підприємств, установ, організацій, де було вчинено кримінальне правопорушення (100 %); співробітники контролюючих органів (76 %); особи, з якими винного пов'язують особисті відносини (31 %); інші особи, які випадково стали свідками злочинної діяльності (8 %).

4. До осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення віднесено: службових осіб (42 %); пенсіонерів (35 %); третіх осіб, які сприяють незаконному отриманню пенсій (23 %). Пенсіонери або особи, які претендують на отримання пенсій, діють або самотійно, вводячи в оману службових осіб (збільшення віку, стажу роботи, надання підроблених документів), або у змові з ними, зокрема: 1) громадяни, які навмисно порушують пенсійне законодавство у розрахунку на те, що пенсійні та правоохоронні органи не зможуть це виявити (41 %). Більшість з них (57 %) надали недостовірні відомості про стаж та заробітну плату для збільшення розміру пенсії; 2) громадяни з низьким рівнем матеріального достатку, не згодні з діючими нормами пенсійного законодавства та низьким розміром своєї пенсії (33 %), які поділяються на: а) корисливих, які вдаються до неправомірних способів задоволення своїх матеріальних потреб та особистого збагачення; б) некорисливих, які недбало відносяться до виконання своїх обов'язків (службові особи підприємств, установ, організацій, які готують та видають документи для призначення пенсії, або які здійснюють пенсійне забезпечення: працівник, який безпосередньо заповнює той чи інший документ; працівник, який перевіряє достовірність відомостей в оформленому документі; керівник установи, підприємства, організації); 3) громадяни, які матеріально забезпечені, але вважають, що вони не повинні отримувати пенсію у меншому розмірі, ніж інші (26 %).

5. Складність виявлення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення полягає в тому, що коло учасників вкрай обмежений і вони не допускають виявлення та припинення вчиненого діяння, оскільки «постраждають» обидві сторони: пенсіонер перестає отримувати пенсію (або зменшується її розмір), стягуються надміру виплачені суми, і обидві сторони,

якщо кримінальне правопорушення вчинено за змовою, за вчинене правопорушення повинні нести кримінальну відповідальність.

Успішне вирішення задач початкового етапу розслідування таких кримінальних правопорушень полягає у швидкому реагуванні на заяви (повідомлення) про вчинене кримінальне правопорушення (або таке, що готується), забезпеченні належної організації та планування розслідування, особливо в межах діяльності слідчо-оперативних груп (81 % кримінальних проваджень). За таких умов, на початковому етапі розслідування повинна бути: 1) чітка взаємодія слідчих з оперативно-розшуковими працівниками; 2) спільне планування діяльності слідчих і оперативних працівників за необхідної координації; 3) планування тактичних операцій, спрямованих на вирішення проміжних завдань розслідування.

6. До типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування віднесено: 1) наявна інформація, як про подію кримінального правопорушення, так і про особу, яка його вчинила (є сприятливою, спрямована на процесуальне закріплення наявних доказів про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення); 2) недостатність інформації щодо її джерела, виду і об'єму, дією принципу раптовості при розслідуванні. Також виникала необхідність у додатковій перевірці даних, які містилися в матеріалах кримінального провадження, з метою виявлення ознак інших кримінальних правопорушень (ускладнена).

Виділено типові загальні слідчі версії щодо усієї події кримінального правопорушення, а також встановлено, що окремі версії під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення можуть стосуватися способів підготовки, вчинення та приховування цих кримінальних правопорушень, особи злочинця, його мотиву, мети, зв'язку з вчиненням інших кримінальних правопорушень.

7. Серед слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, однією із найбільш поширених є огляд, зокрема, документів (100 % кримінальних проваджень). Огляд документів спрямований на встановлення факту кримінального правопорушення у сфері пенсійного забезпечення в Україні (80 %) та розміру заподіяних збитків державі (38 %). Запропоновано рекомендації щодо перевірки справжності відображених у документах відомостей, а саме: зіставлення, які відображають операції з документами, що їх обґрунтовують; зіставлення виконавчих документів; зустрічна перевірка; зіставлення первинних і похідних документів; зіставлення даних у первинних документах; зіставлення документів, що відображають взаємозв'язані операції.

Проведення обшуку (97 %) переважно проводиться за місцем роботи підозрюваного, у його службовому кабінеті (53 %), транспортному засобі (38 %), інших приміщеннях (6 %), що має на меті виявлення документів, засобів і матеріалів підробки, грошей, цінностей, інших документів, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення.

Найчастіше (80 % вивчених ухвал) тимчасовий доступ до речей та документів стосується документів, що знаходяться в Пенсійному фонді

(пенсійних справ), рідше – документів юридичних осіб, де працює чи працював підозрюваний, Державного реєстру актів цивільного стану громадян, а також операторів і провайдерів телекомунікацій; Державної фіскальної служби України тощо. Виявлено причини відмови у задоволенні клопотань про надання тимчасового доступу, яка мала місце у 18 % вивчених судових рішень (нез'явлення слідчого в судове засідання під час розгляду клопотання, не доведення того, що певна інформація знаходиться в певного суб'єкта та без застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження отримати доступ до неї неможливо), та надано рекомендації щодо їх усунення.

8. Недосконалість і неузгодженість законодавства, що регулює кримінальний процес та оперативно-розшукову діяльність, колізії, прогалини та помилки, допущені на законодавчому рівні та відомчого нормотворення, є відчутними стримувальними факторами ефективного виконання оперативними підрозділами завдань щодо виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні. Найбільш суттєвими недоліками правового характеру є відсутність у законі підстав для проведення оперативно-розшукових заходів з метою виявлення та припинення кримінальних правопорушень, тим паче, що у досліджуваній сфері вони готуються та вчиняються в умовах конспірації, а також законодавча невизначеність переліку таких заходів. У поєднанні з іншими факторами ці обставини призводять до втрати оперативними підрозділами ініціативи у кримінальному провадженні.

Наголошено на нагальній потребі прийняття нової редакції Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», що обумовлене необхідністю узгодження законодавства, яке врегульовує оперативну та процесуальну діяльність, з метою посилення оперативних можливостей, як в цілому щодо протидії злочинності, так і у сфері пенсійного забезпечення, зокрема. Вказані питання набули ще більшої актуальності з прийняттям Законів України «Про Національну поліцію», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Бюро економічної безпеки України».

9. Під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні існує необхідність у використанні спеціальних знань шляхом: залучення спеціалістів насамперед до: огляду та обшуку службового кабінету, транспортного засобу, квартири, будинку, іншого приміщення (32 %); оглядів комп'ютерної техніки, мобільних телефонів, інших носіїв інформації (53 %), аналізу інформації з вилучених мобільних телефонів та комп'ютерної техніки, а також для аналізу банківських виписок (35 %); відновлення даних, які були видалені з електронних пристроїв (18 %); отримання попередніх висновків про суму заподіяних збитків (46 %); призначення експертиз, спрямованих на: встановлення суми заподіяних збитків державі й визначення розміру незаконних прибутків (економічна); виявлення ознак підроблення документів (судово-почеркознавча); незаконного втручання на офіційний сайт та реєстри Пенсійного фонду (комп'ютерно-технічна); необхідності вивчення даних, що зафіксовані в документах, встановлення технології їх виготовлення (техніко-криміналістична експертиза документів (71 %).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Богданов Є. А. Типові слідчі ситуації, версії початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 222–226.
2. Богданов Є. А. Спосіб вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні. *Юридична наука*. 2019. № 12. Т. 2. С. 200–204.
3. Богданов Є. А. Кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення як об'єкт вивчення криміналістики. *Юридична наука*. 2020. № 6. С. 133–137.
4. Bogdanov Ye. A. Foreign Experience in Combating Criminal Offenses in the Field of Pension Provision. *European Reforms Bulletin scientific peer-reviewed journal*. 2021. No. 3. P. 124–128.
5. Богданов Є. А. Тактика проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 5. С. 189–193.
6. Богданов Є. А. Загальна характеристика способів вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17–18 лип. 2019 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2019. С. 56–58.
7. Богданов Є. А. Кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення в Україні. *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12–13 серп. 2020 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2020. С. 32–34.
8. Богданов Є. А. Особливості проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення. *Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у XXI сторіччі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17–18 лют. 2021 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2021. С. 40–43.

АНОТАЦІЯ

Богданов Є. А. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, 2021.

У дисертації розроблено наукові основи комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в умовах чинного кримінального процесуального законодавства.

Визначено структуру комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, яка включає криміналістичну характеристику службових кримінальних правопорушень, тобто тих, які вчиняються службовими особами у сфері пенсійного забезпечення (ст. ст. 175, 190, 191, 364, 366–368 КК України), а також кримінальних правопорушень, вчинених особами, які потребують пенсійного забезпечення (та їх родичами) (ст. ст. 190, 358, 369 КК України); особливості виявлення кримінальних правопорушень у цій сфері; типові слідчі ситуації, версії початкового етапу досудового розслідування та алгоритми їх перевірки; особливості проведення процесуальних дій під час розслідування таких кримінальних правопорушень.

Ключові слова: пенсія, корупція, криміналістична характеристика, кримінальне провадження, розслідування, слідча ситуація, слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія, спеціальні знання, експертиза.

АННОТАЦИЯ

Богданов Е. А. Расследование уголовных правонарушений в сфере пенсионного обеспечения в Украине. – *Квалификационный научный труд на правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – ЧАО «Высшее учебное заведение «Межрегиональная Академия управления персоналом», Киев, 2021.

В диссертации разработаны научные основы комплексной криминалистической методики расследования уголовных правонарушений в сфере пенсионного обеспечения в условиях действующего уголовного процессуального законодательства. Определена структура комплексной криминалистической методики расследования уголовных правонарушений в сфере пенсионного обеспечения, которая включает криминалистическую характеристику служебных уголовных правонарушений, то есть тех, которые совершаются должностными лицами в сфере пенсионного обеспечения (ст. ст. 175, 190, 191, 364, 366–368 КК Украины), а также уголовных правонарушений, совершенных лицами, нуждающимися в пенсионном обеспечении (и их родственниками) (ст. ст. 190, 358, 369 УК Украины); особенности выявления уголовных правонарушений в данной сфере; типичные следственные ситуации, версии начального этапа досудебного расследования и алгоритмы их проверки; особенности проведения процессуальных действий при расследовании таких уголовных правонарушений.

К лицам, совершающим уголовные правонарушения в сфере пенсионного обеспечения, относятся должностные лица, пенсионеры, третьи лица, способствующие незаконному получению пенсий.

Сложность выявления уголовных правонарушений в сфере пенсионного обеспечения состоит в том, что круг участников крайне ограничен и они не допускают выявления и прекращения совершенного деяния, поскольку «пострадают» обе стороны: пенсионер перестает получать пенсию (или

уменьшается ее размер), взимаются излишне выплаченные суммы, и обе стороны, если уголовное правонарушение совершено по сговору, за совершенное правонарушение должны нести уголовную ответственность.

Ключевые слова: пенсия, коррупция, криминалистическая характеристика, уголовное производство, расследование, следственная ситуация, следственное (розыскное) действие, негласное следственное (розыскное) действие, специальные знания, экспертиза.

SUMMARY

Bogdanov E. A. Investigation of criminal offenses in the field of pension provision in Ukraine. – *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of legal sciences on a specialty 12.00.09 – criminal process and criminology; forensic examination; operational and investigative activities. – PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", Kyiv, 2021.

In the dissertation the scientific bases of a complex forensic technique of investigation of criminal offenses in the field of pension provision in the conditions of the current criminal procedural legislation are developed. The structure of a comprehensive forensic methodology for investigating criminal offenses in the field of pensions, which includes forensic characteristics of official criminal offenses, ie those committed by officials in the field of pensions (Articles 175, 190, 191, 364, 366–368 of the Criminal Code), as well as criminal offenses committed by persons in need of pensions (and their relatives) (Articles 190, 358, 369 of the Criminal Code of Ukraine); features of detection of criminal offenses in this area; typical investigative situations, versions of the initial stage of pre-trial investigation and algorithms for their verification; features of procedural actions during the investigation of such criminal offenses are determined.

Keywords: pension, corruption, forensic characteristics, criminal proceedings, investigation, investigative situation, investigative (search) action, covert investigative (search) action, special knowledge, expertise.